

In Paradisum

bulletin voor behoud van monumentale
Nijmeegse begraafplaatsen

22 februari 1944

jrg. 23, nr. 1

22 februari 2014

Colofon

■ **'In Paradisum'** is het bulletin van de gelijknamige stichting; het verschijnt minimaal driemaal per jaar.

■ **Stichting In Paradisum** stelt zich tot doel de cultuurhistorische, kunsthistorische en landschappelijke waarden van de Nijmeegse monumentale begraafplaatsen te beschermen en te behouden. De focus op dit funeraire erfgoed komt tot uitdrukking in diverse activiteiten: het behartigen van de belangen van nabestaanden, het inventariseren en documenteren van grafmonumenten, het organiseren van tuinierochtenden, en het verspreiden van kennis over de begraafplaatsen door de uitgave van dit bulletin, via een website, en door het geven van rondleidingen op de begraafplaatsen.

■ Stichting In Paradisum treedt sinds 1972 op als **gespreks- en onderhandelingspartner met beheerders en de gemeente Nijmegen** over ontwikkeling, verbetering of verandering binnen de Nijmeegse begraafplaatsen, vooral als dit publieke-, algemene- of nabestaanden belangen betreft.

■ Vanouds zet de stichting zich in het bijzonder in voor **R.K. Begraafplaats Daalseweg**. Ieder jaar organiseert de stichting hier op 22 februari, samen met de gemeente Nijmegen, een herdenking voor de vele slachtoffers van het bombardement in 1944 die hier begraven liggen. Ook wil de stichting de begraaflocaties in Nijmegen digitaal beschikbaar maken. In samenwerking met de **Stichting Begraafplaatsen Nijmegen** (SBN) worden hiertoe de registers van begravingen en 'verloven tot begraving' verwerkt.

■ De jaarlijkse **donatie** aan Stichting In Paradisum, die geheel werkt met vrijwilligers, is minimaal € 12,50. Het bedrag kan worden overgemaakt op (IBAN) **bankrekeningnr. NL86ABNA0475424336** ten name van Stichting In Paradisum te Nijmegen.

Stichting In Paradisum

Daalsedwarsweg 24

6521 EG Nijmegen

t 024 322 13 93

e stichtinginparadisum@kpnmail.nl

i www.stichtinginparadisum.nl

Het bombardement van dinsdag 22 februari 1944

Een rampdag in een rampjaar

1944 was voor Nijmegen een rampjaar. In de stad vielen duizenden doden: soldaten – vriend en vijand –, burgers, mannen, vrouwen, kinderen, toevallige passanten... Een groot deel van het centrum, winkels, kerken en bioscopen, werden verwoest. Amper tien procent van de huizen werd niet beschadigd. Tienduizenden werden dakloos en verloren hun woning. Velen werden voor hun leven getekend. Nijmegen verloor zijn hart en zijn ziel.

door Joost Rosendaal

Het bombardement van 22 februari 1944 was de droevige ouverture van dit Nijmeegs requiem. In het kader van operatie Argument zou een aantal doelen in Duitsland worden gebombardeerd, onder meer de vliegtuigindustrie in de omgeving van Gotha. Door een geconcentreerde aanval op fabrieken en vliegvelden hoopten de geallieerden luchtsuprematie te krijgen en daarmee de oorlog in hun voordeel te beslechten.

Kort na het opstijgen van deze Amerikaanse luchtmacht zorgden sneeuw en harde wind voor de Engelse kust voor grote problemen. De vliegformatie voor het uitvoeren van de missie verliep chaotisch. Het bevel in Engeland besloot de bommenwerpers van de tweede divisie terug te roepen. De bevelvoerende officier van de *20th Combat Wing*, William Schmidt, ontving dit bericht pas na een half uur. Omdat de drie

“Het Nijmeegse bombardement van 22 februari 1944 is een van de grootste rampen uit de Nederlandse geschiedenis van de twintigste eeuw, maar kreeg geen plaats in het geheugen van Nederland.”

Bomb Groups van zijn Wing zich boven Duits grondgebied bevonden, gaf hij deze opdracht een gelegenheidsdoel te zoeken voor hun bommen. Door dit bevel werden praktisch gelijktijdig doelen in Enschede, Arnhem en Nijmegen geraakt.

Schmidt vloog zelf in het voorste vliegtuig van de *446th Bomb Group*. De eerste sectie van deze groep (12 vliegtuigen) koos uiteindelijk als gelegenheidsdoel een groot spoorweg-emplacement.

Er zal nimmer uitsluitsel gegeven kunnen worden of de vliegers bij het kiezen van hun gelegenheidsdoelen al wisten in welke steden deze lagen. Zeker is dat de meeste vliegers direct na terugkeer wel deze plaatsen wisten te noemen. Toch waren er een paar die Nijmegen en Arnhem verwisselden of hun twijfel uitten over de naam van de getroffen plaats. Het betrof hier vliegers die hun bommenlast wierpen in vervolg op het eerste vliegtuig van hun sectie of groep.

Hoewel er geen vooropgezet plan was om Nijmegen, Arnhem en Enschede te bombarderen, werden er wel bewust en volgens bevel gelegenheidsdoelen uitgekozen en gebombardeerd.

Vermoedelijk werd pas achteraf, dat wil zeggen in het vliegtuig op de terugweg naar Engeland, vastgesteld welke steden waren geraakt. Nog later, na landing, werd waarschijnlijk pas geconcludeerd dat het niet geoorloofd was om deze steden, in bezet gebied, te bombarderen.

Complex van oorzaken

Dat er in Nijmegen zoveel doden vielen, veel meer dan in Arnhem en Enschede, komt door een complex van oorzaken. Een verkeerde inschatting van de bommenrichter van het leidende vliegtuig, waardoor niet het eigenlijke doel, het spoorwegemplacement, maar het centrum van de stad werd getroffen. Een tweede reden voor het grote aantal doden is gelegen in de aard van de bommen. De vijfhonderdponders waarmee twaalf vliegtuigen waren voorzien, richtten zware materiële schade aan. Veel gebouwen stortten hierdoor in. Twee vliegtuigen waren voorzien van clusterbommen die op het drukke Stationsplein en bij het Kelfkensbos veel mensen

doodden. Doordat het luchtalarm sein veilig had gegeven, waren er veel mensen op straat. Een andere belangrijke oorzaak voor het grote dodenaantal is, tot slot, de brand die na het bombardement uitbrak. Doordat er geen druk op de waterleiding stond en de brandweer over weinig materieel beschikte, duurde het lang voordat het vuur bestreden kon worden. Veel gewonden zaten bekneld in ingestorte huizen en kwamen om in de vlammenzee. Het aantal gewonden is dan ook verhoudingsgewijs laag.

Een nieuwe golf van verwoesting en doden volgden in september 1944. In een poging de Waalbruggen te behouden en te verdedigen staken de Duitsers grote delen van de stad in brand waaronder het station, het stadhuis, het hoofdgebouw van de universiteit, de Broerstraatkerk en de Brandweerkazerne. Bij de gevechten vielen honderden doden onder de bevolking. Gedurende de zes maanden die volgden na Market Garden bestookten de Duitsers de stad vrijwel dagelijks met bommen en granaten. Talrijke doden en gewonden vielen in schuilkelders, op straat, in huizen en in winkels.

'In de eerste jaren na de oorlog streden verdriet en vreugde met elkaar'

In de eerste jaren na de oorlog streden verdriet en vreugde met elkaar. Verdriet over het verlies aan zoveel mensenlevens. Verdriet ook over de verwoeste stad. De Nijmegenaren waren ontheemden in hun eigen plaats. Het historisch centrum van de oudste stad van Nederland was vernietigd. Vreugde was er over de vrijheid waarin aan een nieuwe stad kon worden gebouwd. De verwerking van het verdriet en de leegte was een proces van vele jaren. In het zelfbeeld van de stad benadrukte de gemeente vooral het nieuwe van de stad. De feniks uit de as zou een nog mooier, dynamischer en eigentijds Nijmegen worden.

Collectief geheugenverlies

De jaren zestig en zeventig hebben gefunctioneerd als een periode waarin een soort collectieve amnesie optrad. Hoewel er wellicht sprake was van enige schroom richting de Amerikaanse bondgenoot om de ramp openlijk te bespreken, is deze verklaring niet toereikend. Tijdens de bevrijding en de daaropvolgende maanden vielen immers meer doden door *Duitse* beschietingen en acties.

De gemeente, en de samenleving, heeft lange tijd moeite gehad met het betekenis geven aan het burgerslachtofferschap. Dit is niet eigen aan Nijmegen. Zo zijn de namen van de slachtoffers van het Duitse bombardement op Rotterdam maar bij weinigen bekend. Ook in naburige landen als België en Frankrijk is het onderwerp van burgerslachtofferschap pas een recent thema in de geschiedschrijving.

‘Burgerslachtofferschap is pas een recent thema in de geschiedschrijving’

In het verleden was het moeilijk het ‘zinloze’ burgerslachtofferschap een ‘functie’ te geven. Pas de laatste jaren vindt er een duiding plaats als moreel ijkpunt voor de gevaren van oorlog. Het slachtofferschap van burgers door oorlogsgeweld is een ten onrechte vergeten leed. In een seculariserende samenleving neemt de overheid steeds vaker de rol van normgevende instantie op zich. Belangrijke kernwaarden als democratie, vrijheid en antidiscriminatie worden hierbij gepropageerd. De Tweede Wereldoorlog functioneert hierbij als een referentiepunt. In het nieuwe millennium kreeg de herdenking van het bombardement daarmee een nieuwe betekenis. ◻

Van Joost Rosendaal verscheen over dit onderwerp onder meer: Nijmegen ‘44, Verwoesting, verdriet en verwerking (Vantilt, 2009).

Harry Hermsen, 15 jaar

Harry wilde niet naar school...

Lies Hendriks was die 22ste februari 1944 al zo vroeg mogelijk met de bus naar Nijmegen gegaan. Haar vader, die aan de Markt in Wijchen naast zijn boerderij ook een café, bakkerij, kruidenierswinkel en sigarenwinkel dreef, zat al langere tijd zonder sigaretten. Hij had gehoord dat bij Fleuren, de Nijmeegse groothandel in tabak aan de Van Spaenstraat hoek Fransestraat, een flinke hoeveelheid sigaretten was binnen gekomen en hij had Lies gevraagd naar Nijmegen te gaan om een hoeveelheid in te slaan. Nauwelijks was ze met het flinke pak sigaretten weer op weg naar het station, toen om 12.15 uur luchtalarm werd gegeven. Ze besloot met haar bagage te schuilen bij slagerij Meussen in de Ziekerstraat. Om 13.15 uur werd het luchtalarm weer opgeheven en Lies wilde alles op alles zetten om de bus van 13.25 uur nog te halen, want anders moest ze een uur wachten. Voor een kwartje mocht ze haar zware pak op de bagagedrager van een passerende jongen zetten en samen liepen ze hard tot ze bij het station arriveerde. De bus naar Alverna en Grave was overvol en vertrok direct. Gelukkig stond de bus naar Wijchen er

nog. Dat verbaasde haar, want die bus vertrok altijd enkele minuten eerder dan de bus naar Grave. De chauffeur zei dat ze dat te danken had aan de 'piccolo', de jongen die de kaartjes knipte, die zijn brood in de garage had laten liggen.

Deze bus was ook vol. Iedereen wilde na het luchtalarm zo snel mogelijk naar huis en Lies moest naast de chauffeur blijven staan. Ze keek rond en zag veel bekenden uit Wijchen. Marietje Faassen stond naast haar en in de bus herkende ze Joke van de Geijn, Hentje Festen, mevrouw Teurlings en Truus en Diny Derksen van café De Harense Brug uit Bergharen. Jantje de Kleijn van de Wijchense molen was op de plaats van de piccolo gaan zitten.

Buiten de bus zag ze **Harry Hermsen** van de Klapstraat uit Wijchen bij enkele jongens staan. Hij zat op de ambachtsschool en zijn broertje Theo was pas enkele maanden geleden geboren. Pas veel later zou Lies horen waarom hij zo beduusd had gekeken. Drie maanden lang had hij elke dag tussen de middag een flesje moedermelk in het ziekenhuis bij de portier afgegeven, want kinderen mochten niet zonder begeleider het ziekenhuis in. Op die 22^e februari zou zijn broertje eindelijk naar huis komen en Harry wilde niet naar school, omdat hij nu wel eens zijn broertje wilde zien. Zijn vader vond dat maar onzin. En toen Harry bleef weigeren, had zijn vader hem een flink pak slaag gegeven. Huilend was Harry die morgen vanuit Wijchen met de bus naar Nijmegen vertrokken.

De chauffeur stond nog steeds met draaiende motor te wachten en nog voor de piccolo van de garage terug kwam, waren de bommen gevallen. De ruiten vlogen uit de bus. Ontploffingen van de bommen in de omgeving veroorzaakten een ontzettende wind. Lies, die met Marietje Faassen uit de bus was gevallen,

bleef bij kennis en zag een enorme krater naast de bus. Van de eerste hulpverleners hoorde ze dat Harry dood was. Overal lagen doden en gewonden.

Met ernstige verwondingen aan een arm en een been was Lies

naar het ziekenhuis gebracht. Het bombardement kostte aan dertien inwoners van Wijchen het leven. Ze zijn na de ramp naast elkaar op het kerkhof bij de Everarduskerk in Wijchen begraven. Enkele jaren geleden zijn de dertien graven tot één

verzamelgraf teruggebracht. Lies Hendriks, later Lies van Susteren-Hendriks, hoorde na haar herstel,

dat 28 maanden heeft geduurd, dat de doktoren die eerste dagen 87 armen en benen hadden moeten amputeren. Veel nabestaanden spraken nooit meer over het bombardement. Ook de vader van Harry Hermsen niet. Maar de jaren na de ramp, als hij het 's avonds of 's nachts moeilijk had, vond je hem in de stille duisternis van zijn tuin. Daar kon hij zich laten gaan, want een man mocht immers niet huilen...

Bart Janssen

Lenie van der Straten, 20 jaar **Onmogelijk reddingsdrama**

In 2001 kwam ik in het bezit van het bidprentje van **Lenie van der Straten**, die op 25 december 1923 was geboren in Eygelshoven en die in de oorlog woonde op de Johannes Vijghstraat 9 in Nijmegen. Via oproepen in bejaardenhuizen in de ruime omgeving van haar geboorteplaats vond ik een aangetrouwde nicht, die me vertelde dat in 's-Heerenberg nog familie van Lenie in leven moest zijn. Opnieuw plaatste ik oproepen in de bejaardenhuizen en huis-aan-huisbladen in

's-Heerenberg, en zo vond ik de gezochte nicht. Veel kon ze me niet vertellen, maar ze wist wel, dat haar nichtje Lenie bij het bombardement van Nijmegen door een Duitse soldaat was doodgeschoten. Het leek me een onmogelijk verhaal, waar ik niets mee kon.

Kort daarna bracht ik als voorlichter van de blindenbibliotheek Le Sage ten Broek een bezoek aan een hoogbejaarde dame in Bergeyk. Ze klaagde dat ze vreselijke gesproken boeken kreeg toegestuurd. "Meneer Janssen, ik krijg van jullie alleen maar oorlogsboeken, maar als je het bombardement van Nijmegen hebt meegemaakt, wil je nooit meer iets over oorlog lezen." Mijn belangstelling was gewekt en toen volgde haar dramatische verhaal.

Als jong verpleegster was ze door het Wit-Gele Kruis direct na het bombardement naar de verwoeste binnenstad gestuurd. Door het kapje dat ze droeg, werd ze door iedereen gesmeekt te komen helpen bij het verzorgen van de vele gewonden. Bij een

ingestort winkelpand trok een wanhopige man haar mee naar een meisje dat zijn dochter bleek te zijn. Ze lag met haar benen onder een zware balk geklemd, en dikke gevelplaten op die balk maakte het onmogelijk haar te bevrijden. Een jonge Duitse soldaat trachtte met bovenmenselijke inspanning de balk weg te trekken, maar ook hem lukte het niet.

Door kapotte gasleidingen was een vuurhaard ontstaan. Het vuur had de benen van het meisje bereikt en ze gilte het uit van de pijn. Haar vader bleef aan haar armen trekken, maar moest haar uiteindelijk, door de hitte gedwongen, loslaten. Binnen enkele minuten zou zijn Lenie voor zijn ogen levend verbranden. De Duitse soldaat, die het onmogelijke van de reddingsactie inzag, vroeg toen aan de vader of hij zijn dochter mocht doodschieten om haar de gruwelijke verbrandingsdood te besparen.

‘Gnädige Frau, ik bitte um Entschuldigung’

De vader had geknikt en de verpleegster had de Duitse soldaat horen zeggen: “Gnädige Frau, ik bitte um Entschuldigung.” Daarop had hij zijn pistool op de wijd opengesperde ogen van het meisje gericht en geschoten. Het geschreeuw verstomde direct. Pas jaren later had zij, die als verpleegster altijd voor het leven had moeten vechten, beseft dat dit onder omstandigheden toch een humane daad van de Duitser was geweest. “Meneer Janssen, al mijn leven lang droom ik van die opengesperde ogen van dat meisje toen ze het pistool zag. Begrijpen jullie nu dan waarom ik geen oorlogsboeken meer wil lezen?!”

Bart Janssen

Massagraf op begraafplaats Graafseweg

Al enkele jaren zijn vrijwilligers van Stichting In Paradisum druk met de inventarisatie van de graven van alle Nijmeegse oorlogsslachtoffers. Zo waren ze ook actief op de Algemene Begraafplaats aan de Graafseweg. Op 'Graafseweg' liggen veel slachtoffers begraven van het bombardement van 22 februari 1944.

door Wim Desserjer

De inventarisatie van oorlogsslachtoffers wordt uitgevoerd op alle relevante Nijmeegse begraafplaatsen en geschiedt conform een afspraak met de gemeente

Nijmegen. Inzet van deze inventarisatie is het behoud van deze graven c.q. het voorkómen van ruiming ervan, en uiteraard het voeren van daartoe noodzakelijke overleg met eigenaren en beheerders van begraafplaatsen.

Nijmeegse stadsarchitect J.J. Weve

De Algemene Begraafplaats aan de Graafseweg is in 1881 aangelegd ter vervanging van de drie bestaande kerkhoven in de wijken Hatert, Hees en Neerbosch. Een noodzakelijke uitbreiding van de begraafplaats aan de Graafseweg kwam er in 1903.

De in expressionistische stijl ontworpen aula van de begraafplaats dateert van 1920-1921 en is gemaakt door de Nijmeegse stadsarchitect J.J. Weve. Deze aula met de twee

flankerende hekken, ook naar Weve's ontwerp, vormen de oorspronkelijke hoofdingang naar de achterliggende algemene begraafplaats. De aula, met rijk versierd metselwerk, bestaat uit een hoge centrale ruimte met een licht hellend zadeldak en twee lagere dienstvleugels met platte daken aan weerszijden.

Massagraven

Op 'Graafseweg' liggen veel slachtoffers begraven van het bombardement van 22 februari 1944. Nadat op 26 februari 1944 in De Vereniging een burgerlijke, niet-kerkelijke rouwplechtigheid had plaatsgevonden, trok een stoet van tienduizenden Nijmegenaren met een 'onbekend slachtoffer' naar de Graafseweg. Daar werden enkele honderden slachtoffers in massagraven begraven. Later hebben, in overleg met nabestaanden, veel slachtoffers van het bombardement elders een laatste rustplaats gevonden.

Monument

Sinds 2006 staat op Graafseweg een monument ter herdenking van de slachtoffers van het bombardement, met een tekst van de Nijmeegse dichter H.H. ter Balkt. Het monument staat op het grasveld boven het massagraf.

Omdat in en rond het massagraf ook slachtoffers van ander oorlogsgeweld in de periode 1940-'45 liggen, verwijst een tekst bij het gedenkteken ook naar deze groep mensen: 'Ter gedachtenis aan alle hier begraven slachtoffers van het vergissingsbombardement en ander oorlogsgeweld'.

Na de luchtaanval

*Het verdriet stortte neer op de stad,
hartuithakkend verdriet om het hart
en de ziel en de tijd van de stad; vuur
sprak in tongen over de zeven honderden
en tegen de verslagenen na de bijslag:
'Nu is jullie tijd niet meer bij jullie'.
Leeg vlogen de drakenwagens verder
van onze vrienden; rouwend grijs en geel
na de luchtaanval, viel het licht neer,
voorgoed uitgedoofd leek 't, verstomden*

H.H. ter Balkt

Na 1961 zijn er lange tijd geen nieuwe graven meer uitgegeven, wel hebben er toen nog bijzettingen plaatsgevonden. In 1980 is het zuidwestelijk gedeelte van de begraafplaats geruimd om plaats te maken voor een plantsoen en een speelplaats. Inmiddels beheert SBN de begraafplaats en wordt er weer begraven. □

Bronnen

- Regionaal Archief Nijmegen, Secretarie Gemeente Nijmegen 1946-1984, rubriek openbare gezondheid.
- J. Ceulemans, Begraven in Nijmegen, Nijmegen 1984.
- Stichting Begraafplaatsen Nijmegen.
- Ilse Nagelkerke, Begraafplaatsen in Nijmegen in de 19e en 20e eeuw (stageonderzoek geschiedenisopleiding Radboud Universiteit Nijmegen, 2007).

Breunis van Engelenburg, 14 jaar

Met zijn vrienden aan 't knikkeren op straat

Kort voor de vijftigjarige herdenking van het bombardement op 22 februari 1994 was men in het bestuur van de Belangen Behartiging Nabestaanden (BBN) van de begraafplaats Daalseweg in de veronderstelling dat het aantal bombardementsslachtoffers, dat na vijftig jaar geen eigen monument (meer) had, hooguit veertien bedroeg. Op 22 februari 1994 waren er om die reden houten kruisen geplaatst op de veertien graven van:

A. Oudvorst, G.W. v.d. Pol, A.A. van Beek, M. Mallo, J.M. Bloemberg, het echtpaar Klaassen-Reinders, G.H. van Beek, W.C. Goossens, A. van Megen, gezin van Lent-van Summeren, M.B. van Baal, H.L. Cuppens, J. Vergeer en B.J.J. van Engelenburg.

Breunis van Engelenburg

woonde bij zijn oma op de Parkdwaarsstraat 34. Om 12.15 uur op 22 februari 1944, toen een enorme vloot Amerikaanse bommenwerpers over Nijmegen vloog om hun bommen boven Duits grondgebied te droppen, had Breunis een spelletje knikkeren met zijn vriendjes door het luchtalarm moeten onderbreken. Na het vrijgeven van het luchtalarm om 13.15 uur was hij direct weer naar buiten gerend om het spel te hervatten.

Na tien minuten wilde zijn oma, die het middageten klaar had, Breunis naar binnen roepen. Op dat moment vielen de bommen. Breunis lag op straat. Hij was ernstig gewond. Drie kinderen van de familie van Baardewijk, die boven zijn oma woonden, lagen dood naast hem. Hulpverleners hebben in de uren na het

bombardement 21 doden vanuit de Parkdwarsstraat naar de veilinghal in de Vondelstraat straat gebracht.

Breunis overleed later op de dag in het ziekenhuis. Enkele dagen na 26 februari werd hij begraven in een massagraf op de begraafplaats aan de Daalseweg, maar zijn oma had daar geen vrede mee. Hij verdiende een eigen graf en zij liet hem overbrengen naar vak 13, rij 5, graf 10. In de loop der jaren werd zijn grafmonument verwijderd en hij dreigde voorgoed in de anonimiteit te verdwijnen.

Op 22 februari 2005 verscheen het boek 'De pijn die blijft, ooggetuigenverslagen van het bombardement van Nijmegen 22 februari 1944'.

Achterin het boek werd de locatie genoemd van het graf van Breunis van Engelenburg. Had iemand hierop gewacht? Was een onbekende Nijmegenaar al 61 jaar op zoek naar het graf

van Breunis? We zullen het nooit weten, maar tijdens de eerstvolgende jaarlijkse rondleiding op de laatste zondag in mei 2005 had iemand een plastic zakje met drie knikkers vastgepind aan het kruis op het graf van Breunis van Engelenburg. Bij de knikkers zat een briefje met de korte maar krachtige tekst 'Van je knikkervriendje Henk'.

Bart Janssen

Rietje en Willy Rademaker, 12 jaar
Zojuist van school opgehaald

Nettie van Oss-van den Heuvel, die later furore zou maken als 'opoe Toos' bij het Nimweegs Soaptheater van Leo van Stijn, woonde naast de Franciscuskerk aan de Doddendaal. Die 22e februari 1944 was ze op de Berg en Dalseweg op sollicitatie-gesprek geweest, maar ze was niet aangenomen en teleurgesteld liep ze terug naar huis. Bijna thuis hoorde ze vliegtuigen en ze begon automatisch te rennen.

Op de Doddendaal zag ze pater Spée van de Sint Franciscuskerk met een verrekijker naar de lucht turen. Hij zei dat de vliegtuigen te hoog vlogen om ze te herkennen. Er stonden meer buurtbewoners naar de lucht te staren. Marie van Baarle, de huishoudster van de pastorie, klapte in haar handen ten teken dat het eten op tafel stond en pastoor Frankenmolen, pater Spée en Nol van Gisteren, de huisknecht, verlieten het groepje om te gaan eten. Ze liepen hun dood tegemoet.

Nettie liep ook naar huis. Haar moeder bakte pannenkoeken. Maar toen Nettie hoorde dat ze voorlopig nog niet aan de beurt was, ging ze weer naar buiten, juist op het moment dat de Amerikaanse bommenwerpers hun bommen op de stad gooiden. In die vreselijke herrie kwamen haar grote zwarte stofwolken tegemoet en ze zag de muren van de pastorie en het tegenover liggende Vincentiusgebouw naar elkaar toe vallen. In een flits zag ze mevrouw Boermans van het weeshuis. In elke hand klemde ze een weesmeisje. Nettie herkende de tweeling Rietje en Willy Rademaker, die zojuist van school waren opgehaald. Toen werd de wereld zwart.

Na een ogenblik van onwerkelijke stilte begonnen de mensen te schreeuwen en te gillen. Nettie was opgestaan en naar de plek gerend waar ze mevrouw Boermans en de kinderen Rademaker het laatste had gezien. Ze begon in het puin te graven en vond beide kinderen. De een was al dood, de ander overleed in haar armen. Ze heeft ze allebei naar de Rode Kruispost bij De Gelderlander gedragen. Mevrouw Boermans werd later ernstig

gewond gevonden. Zij heeft het overleefd. Eind februari 1944 werden de kinderen Rademaker bijgezet in de grafkelder van het R.K. Weeshuis op de begraafplaats aan de Daalseweg.

Bij het schrijven van 'De pijn die blijft' zocht ik tevergeefs naar foto's van de tweeling, maar in juni 2002 interviewde ik de dochter van Leendert Delcliseur, die bij het bombardement van de stationsrestaurant was omgekomen. Aan het einde van het gesprek vertelde zijn dochter dat er ook nog twee nichtjes van haar

waren omgekomen, de tweeling Rademaker. Wat een toeval! Ze bleek zelfs een fotootje te bezitten waarop de in een zwart uniform geklede tweeling met hun opa en hun drie zussen Cecilia, Corry en Coby staan.

Ik vertelde dit verhaal tijdens de rondleiding van zondag 30 mei 2010 over begraafplaats

Daalseweg, en tot mijn verbazing bleek een dochter van Coby in de groep mee te lopen. Zij was zeer verrast het verhaal over haar tantes te horen en ze vertelde me dat haar moeder tot haar dood nooit heeft geweten waar haar zussen begraven lagen. Uit respect voor haar tantes, die ze alleen uit de verhalen gekend heeft, zorgt dit nichtje nu al jarenlang voor een keurig verzorgde beplanting rond de grafkelder van het R.K. Weeshuis in vak 7 op begraafplaats Daalseweg.

Bart Janssen

Doortje Daanen-Föllings, 37 jaar

Aan haar trouwjurk werd gewerkt

Op de Lange Burchtstraat 18, voor het klooster St. Louis met de Montessorikleuterschool, zetelde voor de oorlog het gerenommeerde modemagazijn van de weduwe W.G. Haspels. Op de rijkelijk gemeubileerde benedenverdieping met haar ruime paskamers lieten welgestelde dames zich informeren over de nieuwste haute couture of lieten zij zich een nieuwe robe aanmeten.

Nettie Verheijen, later Nettie van den Heuvel-Verheijen, werkte als leerling in het bedrijf. Zij moest het vak nog leren. Sinds enkele dagen had zij haar lunchpauze opgeofferd om aan de trouwjurk van haar collega **Doortje Daanen-Föllings** te werken.

Doortje, die al voor de wet getrouwd was, had toestemming gekregen de trouwjurk voor haar kerkelijk huwelijk bij haar werkgever te maken. Nettie zat met een aantal collega's aan de grote werktafel. Ze hoefde alleen maar draadjes te tellen om de onderkant van de jurk van ajoursteken te voorzien. Ze kreeg daarvoor iedere middag van Doortje, die van een boerderij kwam, een boterham met spek. Een delicatessie, die ze thuis niet kende. Andere collega's zaten om de werktafel foto's te bekijken.

Om even voor half twee riepen collega's van de zolderetage door het trappenhuis, dat Nettie naar boven moest komen. Van de enorme luchtvloot, die ze tussen kwart over twaalf en kwart over een hadden zien overvliegen, waren enkele bommenwerpers teruggekomen. De collega's riepen, dat het vanuit het dakraam een prachtig gezicht was...

Nauwelijks was Nettie op de zolderverdieping aangekomen of het hele pand schudde op zijn grondvesten. De bommen, die de vliegtuigen enkele ogenblikken eerder hadden uitgeworpen, vielen in een glijvlucht onder haar, en Nettie viel met de deur, die ze vasthield, door alle etages naar beneden. Enkele ogenblikken was ze bewusteloos, maar toen ze weer bijkwam, zag ze de blote hemel boven zich. Tot aan haar hals zat ze vastgeklemd in een berg puin, riet, kalk en versplinterd hout. Kolossale brokstukken kwamen met donderend geweld naar beneden en zij kon slechts hopen dat ze naast haar vielen. Zwarte stofwolken benamen haar de adem, maar ondanks haar gebroken ribben probeerde ze toch te schreeuwen. Na enkele uren verschenen er twee Duitse militairen, die haar voorzichtig uit het puin haalden.

Negentien collega's

Pas veel later hoorde ze dat negentien collega's, onder wie Doortje Daanen-Föllings en haar schoonzus **Betsy Daanen** die ook bij Haspels werkte, waren omgekomen. Het bundeltje foto's op de werktafel werd dagen later op het Mariënborg teruggevonden. Na ruim een week konden de laatste stoffelijke resten worden geruimd. Op maandag 6 maart 1944 vond vanuit de Maria Geboortekerk aan het Mariaplein

**Gedeelte van het overlijdensbericht dat Fa. Haspels deed uitgaan:
 Rieki Brugman, Truus van Caem, Tonny Cobussen, Betsy Daanen,
 Doortje Daanen-Föllings, Mientje Hendriks, Martha Horbeek,
 Leida Klaassen, Jo Langendam, Wilhelmus Liefrink, Anny Martens,
 Ali Nicolassen, Doortje Peperzak, Lientje Peters, Riet Pierlo, Leny
 Schmidtpott, Stientje Stoltz, Anny Thijssen, Diny Zonnenberg**
 (namen in willekeurige volgorde, niet corresponderend met foto's)

de plechtige uitvaart plaats. Daarna werden de stoffelijke resten in twee kisten begraven op de R.K. begraafplaats aan de Daalseweg, naast het graf waar vier dagen eerder de religieuzen van het klooster St. Louis en de kleuters van de Montessorikleuterschool waren begraven.

Bart Janssen

Van de auteur verscheen o.a. 'De pijn die blijft, Ooggetuigen van het bombardement van Nijmegen 22 februari 1944' (SUN, 2005)

Vrijwilligster Marianne Straten heeft oog voor detail
‘Kijk, een biscuithoofdje...’

Twintig jaar is Marianne Straten-Heesbeen als vrijwilligster betrokken bij In Paradisum. In 1993 was de herdenking van het februaribombardement de eerste activiteit waaraan zij deelnam. Sindsdien heeft zij haar activiteiten almaar uitgebreid en is stug doorgegaan, ook al was het wel eens moeilijk. Maar het motto dat zij van thuis meekreeg, is ‘wat je begint moet je afmaken’. Daar leeft Marianne naar.

door Paul van der Haar

Haar kunsthistorische kennis, die Marianne Straten zich eigen heeft gemaakt via velerlei onderwijsaktes, wil zij graag met andere mensen delen. Het onderwijs zit haar dan ook in het bloed. Kennis vergaren, kennis overdragen, enthousiasme – het zijn precies de kwaliteiten die Marianne inzet bij de

rondleidingen die zij verzorgt op begraafplaats Daalseweg. De zogenoemde 'zomerrondleidingen' van In Paradisum, maar ook rondleidingen tijdens de jaarlijkse Open Monumentendag; en tijdens de nationale vrijwilligersdag *NLdoet* houdt ze een oogje in het zeil om te voorkomen dat deelnemers de graven niet al te ijverig schoonmaken. "Sommigen zouden er het liefst de hogedrukspuit op zetten of het mos te lijf gaan met een staalborstel", weet Marianne uit ervaring. Haar grote zorg voor het behoud van de begraafplaats kenmerkt haar.

Spoor van vernielingen over begraafplaats...

Vernielingen

De periode 2003/2004, waarin op begraafplaats Daalseweg zo massaal graven werden vernield, staat haar dan ook nog levendig voor de geest. De daders hadden dwars over de begraafplaats een spoor van vernielingen getrokken alsof het een tornado betrof. De schade was enorm. Er kwam een grote actie op gang, waaronder mensen van allerlei groeperingen gezamenlijk de schouders zetten: onder andere kunstenaars van centrum 'De Olifant', leerlingen van een vmbo, leden van de Lionsclub, steenhouwer Van Leeuwen en Marianne. Zij kan zich de dag in mei 2004 nog herinneren dat er maar liefst 125 graven werden hersteld. Bovendien staat deze periode in haar geheugen gegrift omdat zij na veertig dienstjaren juist haar onderwijsbaan mooi had afgerond toen haar man plotseling overleed. Zijn graf geeft begraafplaats Daalseweg voor Marianne uiteraard een extra dimensie.

Gouden draad

Marianne heeft de draad weer opgepakt. Zij heeft een sterk karakter, mede gevoed door het motto dat zij van huis uit meekreeg 'wat je begint moet je afmaken'. Vaak pakte zij de draad ook letterlijk op en borduurde met de hand bijvoorbeeld voor de Cenakelkerk in Heilig Landstichting veertien gordijnen,

met grote versieringen, naar ontwerp van Piet Gerrits. Zoals dat wordt genoemd echt 'monnikenwerk', waarvoor zij terecht veel waardering kreeg, onder meer in de vorm van een Koninklijke onderscheiding tijdens de lintjesregen van 2010. "U bent echt van 'de gouden naald en draad'", sprak burgemeester Thom de Graaf toen, "u kunt alles met naald en draad".

Dat is inderdaad waar. Als lid van de *Nijmeegse Cotardie* – het kledingatelier van het Gebroeders Van Limburgfestival – werkt Marianne mee aan diverse kledingstukken voor het festival en ook voor de kerstal in de Stevenskerk, die is gebaseerd op de miniaturen van de Gebroeders van Limburg. Voor de editie van afgelopen Kerstmis maakte Marianne het zwarte gewaad van de 'derde koning', onder meer met vijf meter band gehaakt van gouddraad. Alleen al voor de veertien zogenoemde kledingknopen van zijn mantel was zij per knoop één uur bezig.

Wat ik vooral van haar leer is 'kijken'.

Biscuithoofdjes

Doorzetter, zorg, nijvere handen. Opgegroeid in Vught als het enige meisje tussen zeven broers zie ik Marianne tijdens een

rondleiding op
begraafplaats
Daalseweg
onverdroten tussen
de grafstenen haar
weg zoeken, modder
en obstakels gewiekt
uit de weg gaand. Op
haar weg veegt ze her
en der takken van een
graf of zet ze een
omgewaaide
bloempot recht.

Voor haar leeftijd (zij werd onlangs zeventig jaar) is Marianne nog vief en fit. Beziëld vertelt zij over de kunsthistorische aspecten van de graven en wijst me bijvoorbeeld op 'biscuithoofdjes', iets waarvan ik nog nooit gehoord had. Het blijkt keramiek (aardewerk, steengoed, porselein) dat slechts één keer zonder glazuur is gebakken. Kwetsbaar dus, wat blijkt uit de talloze halve biscuitjes...

Marianne heeft oog voor detail, en wat ik vooral van haar leer is 'kijken'. Ik zie opeens Romeinse rondingen, spitsbogen met

pinakeltjes, kantélen; ik hoor over Jugendstil en zie – voor het eerst – de zogenoemde **Beuroner kunststijl**, die bij beelden onder meer tot uiting komt in de neergeslagen, devote blik van Christus.

Al deze kennis heeft Marianne ingezet bij de inventarisatie van graven op begraafplaats Daalseweg, een klus waaraan zij voor Stichting In Paradisum in 1993 begon, direct nadat zij was geslaagd voor de hbo-opleiding Textiele werkvormen.

Inventariseren deed zij samen met een groep van soms wel dertig andere vrijwilligers, die dan door Marianne eerst gedegen werden bijgeschoold in de kunsthistorische aspecten van het werk.

Ruim vijftien jaar waren Marianne en haar vrijwilligers op de Daalseweg in de weer, gewapend met schepje, borstel en water, soms onder barre weersomstandigheden. Minutieus werden alle kenmerken van de graven op formuleren vastgelegd: grafopschriften, cultuurhistorische stijl en type van het graf en een omschrijving van de toestand van het graf.

Zo zijn 2700 graven in kaart gebracht, die de gegevens omvattend van 7000 overledenen, een aantal dat mede het gevolg is van 'overbegroving', waarbij overledenen begraven worden in een graf dat eerder is geruimd. Anderen borduurden op haar noeste arbeid voort. Zo werd de basis gelegd voor de digitale databank die vanaf 2009 informatie verschaft over de grafmonumenten en personen die op Daalseweg begraven liggen.

Schoonheid

Dat een diepe drijfveer van Marianne ook de schoonheid der dingen betreft, zie ik als ze mij opmerkzaam maakt op een grafsteen waarvan de inscriptie op een prachtige manier oplicht door de natte ondergrond

beschenen door een perfecte zonnestraal. Ik had deze parel niet gezien, maar ik ben haar dankbaar voor de vonk die zij overdraagt. De gouden draad in haar leven en werk loopt dóór. □

In Paradisum zoekt enthousiaste vrijwilligers, die de kunst en cultuur van een begraafplaats willen belichten; of de fauna en flora ervan in kaart willen brengen; of willen meehelpen bij inventarisaties van graven van oorlogsslachtoffers. Ook is het bestuur op zoek naar een webmaster voor de site die draait onder het programma WordPress. Misschien wilt u meedoen aan onze tuinieractiviteiten, het fatsoeneren en opknappen van 'groen' rondom grafmonumenten of met eenvoudige herstelklussen zoals het weer recht leggen van grafplaten. Meer info: www.stichtinginparadisum.nl + stichtinginparadisum@kpnmail.nl

Zaterdag 22 februari 2014 is het 70 jaar geleden dat Nijmegen getroffen werd door een verwoestend bombardement. Zo'n 800 Nijmegenaren, inwoners, werkenden en passanten, kwamen om door het oorlogsdrama. Talloze mensen raakten gewond. Stichting In Paradisum is een van de organisatoren van de

Officiële herdenking 22 februari-bombardement 1944

- 12.00 uur Stedelijke herdenkingsbijeenkomst in St. Stevenskerk
- 12.45 uur Stille tocht naar monument De Schommel, Raadhuishof
- 13.15 uur Samenkomst bij monument De Schommel
- 15.00 uur Ontmoeting in de Lutherse kerk
- 16.00 uur Orgelconcert Lutherse kerk
(met Joost Langeveld en sopraan Catharina Jansen)

Naast deze officiële herdenking is er voor belangstellenden een informele, ingetogen herdenking om 13.15 uur op Begraafplaats Daalseweg, waarbij de aandacht met name uitgaat naar de aldaar begraven slachtoffers van het februari-bombardement.

Aan dit themanummer werkten mee:

Wim Desserjer, Paul van der Haar, Bart Janssen, Joost Rosendaal

Bijdragen van lezers e.a. zijn van harte welkom.

U kunt uw teksten, vragen en/of foto's mailen of sturen naar:

Redactie bulletin 'In Paradisum'

p/a Paul van der Haar

Einsteinstraat 139

6533 NJ Nijmegen

e-mail paulvanderhaar@kpnmail.nl

De redactie beslist over plaatsing en behoudt zich het recht voor om artikelen zo nodig te bewerken en/of in te korten.

Stichting In Paradisum
p/a Daalsedwardsweg 24
6521 EG Nijmegen

Graag uw medewerking! Wilt u zo vriendelijk zijn om bij onjuiste adressering dit blad aan ons terug te sturen? Geelt u dan legelijk ook de fouten in de naam of in het adres aan ons door. Bij voorbaat dank.
U kunt nog één van de volgende opties aanvinken:

- onbekend
- overleden
- is verhuisd; nieuw adres:
- geen belangstelling
- verwijderen uit bestand
- vertrokken, adres onbekend